

amely Eötvös egész – 1848 előtti és utáni – politikai életművét tenné alapos vizsgálat tárgyává.

SATA KINGA-KORETTA

Tóth Zsombor: A történelmem terhe

**ANTROPOLÓGIAI SZEMPONTOK A
KORA ÚJKORI MAGYAR ÍRÁSBELISÉG
TEXTUSAINAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ**

*Komp-press – Korunk Baráti Társaság,
Kolozsvár, 2006. 479 old. (Ariadné
könyvek)*

Ritkán találkozunk olyan könyvvel, amely már címével is pontosan jelezne, milyen értelmezési kontextust kíván magának, milyen olvasói várakozásokkal számol, és milyen módszertani előfeltevésekkel él. Tóth Zsombor frissen megjelent, kiváló tanulmánykötetének fő- és alcíme az olvasó sokrétű eligazítása, felismerhető belőlük nemcsak a szokásos téma- és korszak-meghatározás, hanem a módszertani alapok, a művelt tudományterület kiterjesztése és behatárolása, sőt a személyes vallomás is a témához fűződő viszonyról.

„Antropológiai szempontok”, mondja a cím, amivel Tóth Zsombor azonnal el is helyezi könyvét az elmúlt húsz-huszonöt évben Magyarországon viszonylagos ismertségre szert tevő vizsgálati módszer, a történeti antropológia keretei között. Viszonylagos az ismertség, hiszen az irányzat legnagyobb klasszikusai megjelentek magyarul – bár volna még mit törleszteni –, és módszertani szöveggyűjtemények is napvilágot láttak. A történeti antropológia helyet kapott a társadalomtörténet magyarországi kézikönyveiben is. Ugyanakkor a módszertan hazai alkalmazása mindeddig nem hozott különösebben sok kézzelfogható eredményt. Olyan könyvméretű feldolgozást, amely követné a nyugat-európai szakirodalomban roppant népszerű és elterjedt vizsgálati technikákat, Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó és legújabbban Er-

délyi Gabriella munkáin kívül nem találunk – legalábbis az irányzaton belül általában kiemelt jelentőségű, középkori és kora újkori vizsgálatok között bizonyosan nem. Bár a rövidebb tanulmányok terén jobb a helyzet, messze vagyunk még attól, hogy azt mondhassuk: a történeti antropológia Magyarországon is végleg megvetette a lábát.

Épp ezért örömteli esemény Tóth Zsombor történeti antropológiai tanulmánykötetének megjelenése. Hivatkozásai közt megtaláljuk az irányzat összes magyarul megjelent jelentősebb munkáját – bár az idegen nyelvű történeti antropológiai irodalom juthatott volna nagyobb szerephez is, általában nem okoz problémát, hogy a szerző nagyrészt az itthon kiadott művekre támaszkodott. Ezek az írások ugyanis inkább a szemléleti alapot adják, eredményeik – amelyekről némi utánajárással alkalmasint kiderülhetne, hogy vitatottak – kevésbé befolyásolják a magyar és erdélyi közegről készített esettanulmányokat. Jómagam csak egy problematikus felhasználással találkoztam: Hans-Peter Duerr időközben meggyőzően bizonyította, hogy – a magyarul is hozzáférhető és Tóth Zsombor által használt – Norbert Eliasnak nem volt igaza, amikor azt állította: a kora újkorban a magasabb társadalmi réteghez tartozók nem tartották kellemetlennek, hogy alacsonyabb rétegekhez tartozók előtt meztelenül mutatkozzanak.

A nemzetközi történeti antropológiai irodalom mellett a magyarországi néprajzi/antropológiai terepmunka eredményei is feltűnnek a közelmúlt paraszti kultúrája és a régmúlt összehasonlításaiban. Ami nem meglepő, hiszen – amint arra a borító hátoldala felhívja a figyelmet – a Babeş-Bolyai Egyetemen néprajzi-antropológiai doktori tanulmányokat végzett. Az azonban már nem magától értetődő, és épp ezért üdvözlendő, hogy az antropológiai szakirodalmat kreatívan fel is használja saját vizsgálataiban, melyek a legkevésbé sem kötődnek az antropológia klasszikus terepeihez.

Tóth Zsombor a Magyar Irodalomtudományi Tanszék adjunktusa Kolozsváron, ám mi sem állna távo-

labb tőle, mint hogy kutatási tárgyát „irodalomként” határozza meg. Akkor ugyanis az olvasó a vizsgált szövegeknek elsősorban esztétikai értelmezését várná el a szerzőtől. Tóth Zsombor lemond arról, hogy az általa elemzettek művészi értékének meghatározására tegyen kísérletet, ne adj isten, elhelyezze őket a nemzeti irodalom fejlődéstörténetében – ezt, a hazai irodalomtörténet-írásra oly sokáig jellemző gyakorlatot többször is explicit módon elutasítja. Inkább az érdekl, milyen szerepe volt az írásnak a kora újkori magyar társadalom életében, milyen funkciókat látott el, a korabeliek milyen követelményrendszereknek engedelmességek, amikor pennát fogtak, illetve milyen értelmezési tradíciókat teremtettek kortársaik és az utókor számára.

A főcím Hayden White tanulmányának – és magyarul megjelent tanulmánygyűjteményének – címét (*A történelem terhe*) parafrázálva egyértelművé teszi, milyen alapfeltevésekkel lát neki Tóth Zsombor a vizsgálódásnak. A narrativista történelemelmélet felfogásához igazodva minden szöveget konstruált entitásnak tekint, nem pedig a valóság ártatlan tükrözőjének, s ennek messzemenő következményei is levonja. A történetírásunkban sajnálatos módon komoly ellenállásba ütköző szemlélet használatából adódóan Tóth Zsombort – más erényei között – serény tabudöngetés jellemzi. Nemcsak az irodalomtörténet klasszikus fegyvertárához tartozó retorikatörténeti vizsgálatnak veti alá Brodarics István leírását a mohácsi csatáról – amelyet történészeink mind a mai napig a csata leghitelesebb leírásának tekintenek – (*Fons vs. memoria: Retorikatörténeti megjegyzések Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról készült latin nyelvű beszámolójához*), hogy kimutassa: már maga az alapszöveg úgy íródott, hogy a fátum dimenziójába helyezve az eseményt, misztis teremtse. Tóth a Mohács-hagyományt végigköveti a kora újkori magyar szerzők műveiben, kimutatva a csata Brodarics által megalkotott mitikus jelentőségének viszonyosságát a korszak írásbeliségében (*The Making of... hogyan készült Mohács?*). Hasonlóképpen tagadja a Misztófalusi Kis Miklós tevékenységét értel-

mező irodalom- és köztörténeti diszkurzus érvényességét, mely visszavezethető a literátornak a *Mentségben* magáról megírt történetére. Ebben az esetben a szövegben konstruált önkép korabeli forrásainak feltárásán kívül Tóth a textuson túllépve a reáliákról is számot ad, amikor az eddigiektől eltérően mint a kapitalista vállalkozási típus erdélyi megteremtésének kísérletét írja le Misztótfalusi tevékenységét (*MissedTótfalusi...: A „Mentség” historiográfiai vizsgálatának tanulságai*).

Ugyanakkor a kutatás számára jól ismert szövegek narrativista szempontú újraolvasása kiegészül olyan új szövegek bevonásával, amilyenekkel a klasszikus irodalomtörténeti elemzés semmi szín alatt nem számolt volna. Két tanulmány is foglalkozik a kolozsvári Akadémiai és Egyetemi Könyvtár gyűjteményeiben található kalendáriumokkal: Tóth Zsombor egyrészt a kalendárium vezetésének funkcióját vizsgálja használati életében, másrészt az élet egyes szakaszainak reprezentációját a kalendáriumokban (*Műfaj vs. íráshasználat? Történeti antropológiai megjegyzések a XVII. századi emlékiratirodalomhoz, illetve Homo scribens. Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez*). Ugyanígy elhatárolja a kötetet a klasszikusan felfogott irodalomtörténettől a margináliákkal foglalkozó másfél tanulmány: egy XVII. század végi nyomtatott hitvitázó munka margináliáin tovább folyó felekezeti villongás bemutatása (*Hitvita és marginália*), illetve a Heltai Gáspár eredet- és hatástörténetéről írott tanulmánynak a *Chronica* egy példányán található lapszéli megjegyzésekkel foglalkozó része (*A Heltai-galaxis*).

A gyűjteményes kötetben figyelemre méltó tanulmányok feszegetik a kora újkori valóságészlelés kérdését. Az Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediájának* történelemmel foglalkozó részébe bekerülő csodás események – ti. hogy egy anya 365 gyermeknek ad életet – meggyőző érveket szolgáltatnak arról, hogy a XVII. század emberre más kritériumok alapján döntött arról, mit fogadhat el hitelesnek, mint a XX. századi irodalomtörténész (*Laudatio matris, az anya dicsérete. Megjegyzések Apáczai Csere János*

Encyclopaediájának történelemszemléletéhez). Kevésbé sikeres az 1664-es, angol nyelvű Zrínyi-életrajz hasonló szempontú elemzése: akármennyire higgyünk is a valóság társadalmilag konstruált jellegében, nehéz elfogadni, hogy a Zrínyit számos elemi tévedéssel, a puritán *homo religiosus* topozsainak megfelelően bemutató angol kiadványról ne állíthatnánk, hogy kevésbé hiteles, mint bármelyik magyar forrásunk vagy a róla készült történeti konstrukciók („*Fun-Club Zrínyi*”, 1664). Hiába fogadjuk el a white-i tételt, hogy az egyszemélyes tárgyról szóló alternatív narratívák között lehetetlen igazságkritériumok szerint választani, fent kell tartanunk azt a lehetőséget, hogy egy olyan történet, amelyben Zrínyi protestáns, nem tartozik az alternatív narratívák kategóriájába. Minden történetírás szükségszerűen szelektál forrásai között, és egyes tényeket alkalmasint nem vesz figyelembe: ez azonban nem jogosítja fel a történést a nyilvánvalóan téves vagy hamis tények felhasználására – hiszen ezzel pontosan a Tóth Zsombor által is elsődleges fontosságúnak tartott hasonlatosság (*verisimilitudo*) retorikai elve sérül. Másfelől azért sem szerencsés ez a gondolatmenet, mert – mivel minden befogadói közeg saját szempontjai szerint alakítja ki képét egyes történeti jelenségekről, ebben az esetben egy személyről – nem állítható, hogy a XX–XXI. századi történetírásnak ne lehetnének saját kategóriái a hitelességgel kapcsolatban – olyanok, amelyek szemszögéből egyes történészek narratívái igenis hitelesebbek, mint az angol nyelvű Zrínyi-életrajzé. Akár azért, mert XVII. századi elődeiknél ritkábban élnek a ki-sajátítás retorikai eszközével, akár mert ezt a „hitelesség” szempontjából kevésbé lényegesnek tartott helyeken teszik, akár csak azért, mert az adott történeti jelenséget vagy személyt olyan kontextusba illesztik, amely elfogadottabb a szakmában annál, amit az angol Zrínyi-életrajz alkalmaz. A hitelesség tartalma természetesen relatív, ám a XX–XXI. századi történeti diszkurzusban megszólaló szerzőnek vagy el kell fogadnia a kategóriának saját közege által használt értelmét, vagy legalábbis reflektálnia kell annak megváltoztatására.

A szövegekkel való foglalkozás a narrativista történelemelmélet szerint minden történésznek általános tevékenysége – hagyományosan azonban mégis az irodalomtudomány vadászterületének számít. Legtávolabb az irodalomtörténet berkeiktől Tóth Zsombor abban a tanulmányában jut, amely a familiaritás társadalomtörténeti jelenségének gesztustörténeti szempontú elemzését adja (*Tango, -ere: a secretarius érintése*). A kötetnek ez a legsokrétűbb tanulmánya a klasszikus antropológiai magyarázat népszerű stratégiai eszközével él, amikor néhány, a jelenkori olvasó számára érthetetlennek tűnő esetet használ mint betörési pontot ahhoz, hogy felfejtse az úr és a familiáris közötti viszony alapjait. A két személy közötti testi (élettani), lelki (kegyességi és politikai) és anyagi intimitásokról szóló hipotézisek roppant izgalmasak, és megalapozhatnak egy későbbi, átfogó vizsgálatot is: mert a szerző is elismeri, hogy következtetéseit viszonylag kevés narratív forrásból vett részletre építi, így ez a dolgozat egyelőre csak előtanulmánynak tartható. Kérdés persze, követi-e majd egy valódi, hosszúságú elemzés. A kötetből úgy tűnik, Tóth Zsomborra inkább a szövegek központú, irodalomtörténeti indíttatás jellemző, és nem annyira a relációközpontú, társadalomtörténeti: a betörési pontként használt szövegrészek nemcsak stratégiai elemek, mivel a szerzőt elsősorban ezek értelmezése izgatja, nem pedig az a lehetőség, hogy széles forrásbázison a familiaritás viszonyrendszerének monografikus feldolgozását nyújtsa. Szeretném, ha nem lenne igazam: Tóth Zsombor tollából minden bizonnyal nagyon értékes antropológiai részletekkel bővíthetne a familiaritás jelenségének még a klasszikus társadalomtörténet szempontjából is igencsak hiányosan kidolgozott története.

Ideje visszatérnünk a recenzió végfonalához: a főcím személyragja (történelmem) arról tudósít, hogy a tárgyalt témák legkevésbé sem jelentik Tóth Zsombor számára a múltban való ártatlan szemlélődés semleges területét. A tanulmányok számos esetben egyértelműen utalnak arra, hogy a szerző erdélyi, és a múlt er-

